

УДК 811.581'37'373.7

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЧЕНОЙ ТА ЇХ МІСЦЕ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ

Наталія КУЛИГІНА

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 64, 01033, Київ, Україна,
тел.: (38063) 2605186*

Досліджено погляди лінгвістів на семантичну структуру ченой та їх місце у фразеологічній системі китайської мови.

Ключові слова: значення, семантика, фразеологізм, ченой.

Семантика зараз у центрі уваги сучасної мовознавчої науки. Це зумовлено насамперед тим, що без розробки семантичного аспекту мови неможливе глибоке розуміння її природи, закономірностей функціонування і розвитку, її зв'язку з мисленням і діями людини.

Сучасна наука розглядає значення як важливий аспект дослідження мови, одну з її незмінних властивостей. За останні роки помітно зріс інтерес до загальних питань семантики, а також до семантичного аналізу морфологічних категорій, словотворчих і синтаксичних структур. Елементи розділів мови – лексика, словотвір, граматика – володіють своїми особливими видами значень, специфіка яких визначається функціями, виконуваними ними в системі мови.

На жаль, лише незначна кількість дослідників (В. І. Горелов, А. Л. Семенас) розглядають семантичний аспект фразеології китайської мови, тому питання досі залишається актуальним і свідчить про потребу подальшого дослідження фразеологізмів на семантичному рівні загалом та ченой, як широкого пласту фразеологічних одиниць, зокрема.

Першу класифікацію фразеологізмів, з погляду їхньої семантичної злитості запропонував Ш. Баллі, який розумів фразеологічні одиниці як стійкі словосполучення з різним ступенем спаяності компонентів. Учений вирізняв зовнішні та внутрішні ознаки фразеологічної одиниці, відносячи до перших її структурні особливості, а до других – семантичні, які він визначав як головні. Важливим внеском Ш. Баллі було те, що він висунув смислову ознаку фразеологічної одиниці як основну; проте, на його думку, ця ознака проявлялась у можливості ототожнення фразеологічного виразу з одним словом – ідентифікатором. Цей критерій визначення фразеологізму багато лінгвістів визнали малоефективним та часто хибним, оскільки він дав би змогу віднести до розряду фразеологічних виразів сталі нефразеологічні словосполучення, здатні замінюватися одним словом і не відносити до цього розряду певну частину словосполучень, які насправді є фразеологічними. Сам Ш. Баллі визнає цей спосіб “не цілком досконалим, бо він не дає можливості точно визначити ступінь спаяності виразів” [1, с. 96–102].

Найпоширенішою (з уточненнями і доповненнями) є класифікація за

семантичним принципом В. В. Виноградова, згідно з якою виділяють три групи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – це стійкі неподільні словосполучення, зміст (значення) яких не виводиться зі значень слів, що входять до фразеологізму: розводити антимонії, дати драла, врізати дуба, не до солі, точити ляси. Семантичне злиття у таких фразеологізмах частково пояснюється наявністю застарілих, незрозумілих слів: притча во язицех, темна вода в облацех. Фразеологічні зрощення за семантикою найближчі до окремого слова: живе на широку ногу (живе заможного).

Фразеологічні єдності також семантично неподільні і цілісні, але в них цілісна семантика частково мотивована значеннями слів, що становлять фразеологізм: закинути вудку, тягнути лямку, мілко плавати, покласти зуби на полицю, товкти воду у ступі. Фразеологічні єдності не мають такого міцного поєднання слів, як зрощення. Якщо фразеологічні зрощення неможливо поповнювати іншими компонентами, то у фразеологічних єдностях це іноді допускається: зітерти в порошок (зітерти в дрібний порошок), але не можна у зрощенні – врізати високого (чи зеленого) дуба.

Фразеологічне сполучення – такі стійкі мовні звороти, в яких один із компонентів має самостійне значення, що конкретизується у постійному зв'язку з іншими словами. Наприклад, слово „брати” утримує своє лексичне значення, але у поєднанні з різними іменниками виявляє конкретні значення єдиного цілого фразеологізму: нічого в рот не брати (нічого не їсти), брати рушники (свататися), брати гору (перемагати когось/щось), брати близько до серця (болісно переживати що-небудь), брати на глум (глузувати) тощо [3, с. 137–140].

Додатково до класифікації за семантичним принципом В. В. Виноградова Н. М. Шанський виділив четвертий тип фразеологічних одиниць – фразеологічні вирази. Фразеологічні вирази – „стійкі у своєму складі і уживані фразеологічні звороти, що є не лише семантично подільними, але й цілком складаються зі слів з вільними значеннями”. Під семантичною злитістю Н. М. Шанський розуміє “співвідношення, що існує між загальним значенням фразеологізму і «приватними» значеннями його компонентів”. Фразеологічні вирази відтворюють як готові одиниці з постійним значенням і складом. Наприклад: трудові успіхи, вищий навчальний заклад, вовків боятися – в ліс не ходити тощо [4, с. 160].

Через специфічність китайської мови, таку класифікацію за семантичним принципом, що є досить поширеною серед українських, радянських та європейських мовознавців, можна використати лише частково, тому В. І. Горелов схиляючись до поглядів радянських дослідників (Шанський Н. М., Ахманова О. С., Телия В. Н., Архангельський В. Л. тощо) щодо семантичного структурування фразеологізмів, розробив свою структурно-семантичну класифікацію, за якою поділяє китайські фразеологізми на два структурні типи: фразеологізми-словосполучення і фразеологізми-речення.

До типу фразеологізмів-словосполучень належать фразеологічні одиниці, що мають структуру словосполучення (їх іноді іменують фраземами). Фраземи, позначаючи окремі поняття, є відповідно номінативними словосполученнями. Оскільки фразеологізми цього типу мають загальну ознаку (будова словосполучення), але розрізняються семантично і ступенем злиття компонентів, що входять до їх складу, їх В. І. Горелов поділяє на два підтипи: фразеологічні вирази і фразеологічні сполучення.

Фразеологізми, що складаються зі слів з вільним значенням є фразеологічними виразами. Для них характерна семантична подільність. Компоненти зберігають смислову самостійність, і значення цілого випливає зі значення структурних елементів. Основною особливістю цієї групи фразеологізмів є те, що вони відтворюються в мовленні як готові одиниці з постійним складом і значенням. Наприклад:

- 体力劳动 1) фізичний + праця; 2) фізична праця;
- 脑力劳动 1) розумовий + праця; 2) розумова праця;
- 生产任务 1) виробництво + задача; 2) виробниче доручення;
- 解放战争 1) визволення + війна; 2) визвольна війна;
- 以备万 1) з + підготувати + раптом; 2) про всяк випадок;
- 包罗万象 1) загортати + тюль + 10000 + зображення; 2) всеохоплюючий.

Фразеологізми, у складі яких хоча б один компонент є словом з обумовленим, специфічним значенням, називають фразеологічним сполученням. Специфічні компоненти вживаються в переносно-метафоричному значенні. Вони можуть поєднуватися лише з конкретними словами і, отже, мають фразеологічно зв'язане значення. Характерною ознакою фразеологізмів цього типу є те, що функціонально вони відповідають слову, оскільки поняття позначається фразеологізмом загалом, а не його окремими елементами. Наприклад:

- 黄金时代 1) золото + вік; 2) золотий вік;
- 黑暗势力硬 1) темний + сила + примушувати; 2) темні сили;
- 硬性规定 1) примушення + назначити; 2) жорсткі правила;
- 暗淡心情 1) похмуро + настрої; 2) похмурий настрої;
- 盲目崇拜 1) сліпий + благоговіння; 2) фетишизм.

До типу фразеологізмів-речень належать фразеологічні одиниці, що мають структуру речення (їх також називають стійкими фразами). В основі значення фразеологізмів-речень лежить не поняття, а інші форми мислення: судження, умовивід, питання. Стійкі фрази є комунікативними одиницями, але деякі фразеологізми, хоч і є структурно рівнозначними реченню, не містять самостійного повідомлення, тобто є номінативними одиницями (в цьому випадку вони виконують роль одного з членів речення). Фразеологізми цього типу мають постійний лексичний склад і стійку синтаксичну структуру, не творяться в процесі спілкування, а відтворюються як готові мовні одиниці. Наприклад:

少年老成 1) мало + роки + старий + стати; 2) не по роках дорослий; розважливий;

少见多怪 1) мало + бачити + багато + дивний; 2) хто мало бачив, тому все диводивне;

问心无愧 1) питати + серце + не + соромно; 2) запитасяш серце – не соромно; совість чиста; без каяття [2, с. 174–180].

Китайські мовознавці (Фу Хуайчін (符淮青), Сян Гуанджун (向光忠), Сун Вейджан) розглядають семантичну структуру ченюй дещо в іншому ракурсі, їхні погляди мають якісні відмінності від відомих вітчизняних та західних поглядів щодо семантичної природи і структури фразем загалом та ченюй, зокрема, наприклад, Фу Хуайчін виділяє двоморфемну і чотириморфемну структури. Двоморфемна семантична структура ченюй є взаємозв'язком значень першої і другої морфем зі значенням третьої та четвертої. Зі взаємозв'язку значення двох частин автор виділяє п'ять груп, а саме: повторення, порівняння, продовження, ціль, причина.

1. Повторення.

Загальне значення обох частин однакове, одна повторювальна частина є акцентом, наприклад:

行尸走肉 1) йти + останки + йти + м'ясо; 2) надзвичайно нікчемна людина;

东奔西走 1) схід + йти + захід + йти; 2) подорожувати;

欢天喜地 1) радість + небо + радість + земля; 2) захват;

人山人海 1) людина + гора + людина + море; 2) натовп;

称王称霸 1) називати + король (ван) + називати + злодій; 2) володар;

群策群力 1) натовп + план + натовп + сила; 2) вирішувати на основі колективного розуму і спільних зусиль.

2. Порівняння.

Значення однієї частини прямо протилежне іншій:

杯水车薪 1) чашка + вода + віз + дрова; 2) досить неадекватний метод вирішення серйозної ситуації;

志大才疏 1) ціль + великий + здібність + рідкісний; 2) наполегливо досягати поставленої мети;

畏首畏尾 1) боятися + голова (спочатку) + боятися + хвіст (кінець); 2) тремтіти (від страху); відступати;

阳奉阴违 1) сонце + отримати + тінь + порушувати відкрито; 2) погоджуватися, але тайно протидіяти;

七上八下 1) 7 + верх + 8 + низ; 2) бути схвильованим

千钧一发 1) 1000 + рівний + 1 + волосся; 2) триматися на волосині;

万众一心 1) 1000 + багато + 1 + серце; 2) однодумці;

九牛一毛 1) 9 + корова + 1 + шерсть; 2) капля в морі.

У ченою цього типу широко використовуються антоніми однієї групи за значенням, наприклад:

畸轻畸重 1) аномалія + легкий + аномалія + важкий; 2) впадати то в одну, то в іншу крайність;

出尔反尔 1) виходити + ти + переходити + ти; 2) не дотримуватися обіцянки; віроломство.

3. Продовження.

Друга частина продовжує далі першу частину, наприклад:

水到渠成 1) вода + приходити + канава + стати; 2) всьому свій час;

先礼后兵 1) спочатку + подарунок + потім + воїн; 2) спробуй мирні методи перед тим, як застосовувати силу;

落井下石 1) падати + колодязь + вниз + камінь; 2) бити лежачого;

过河拆桥 1) перейти + ріка + зносити + міст; 2) вибивати землю з-під ніг.

4. Ціль.

Перша частина виражає дію, друга – ціль дії, наприклад:

削足适鞋 1) вкорочувати + нога + пасувати + взуття; 2) примусово підганяти під готову схему (під трафарет);

守株待兔 1) захищати + комель + очікувати + заєць; 2) чекати манни з небес;

杀一儆百 1) вбити + 1 + щоб слугувало уроком + 100; 2) стратити одного, щоб слугувало уроком іншим

取长补短 1) брати + довгий + доповнювати + короткий; 2) вчитися на чужих помилках; брати від інших найкраще.

5. Причина.

Перша частина виражає причину, друга – результат, наприклад:

水落石出 1) вода + прийти + камінь + вийти; 2) таємне стає очевидним;

水滴石穿 1) вода + капати + камінь + наскрізь; 2) постійна наполегливість приносить успіх;

曲高和寡 1) цюй (назва поетичного жанру) + високий + підспівувати + жалюгідний; 2) малодоступне для розуміння широкого загалу.

У чотириморфемній семантичній структурі значення кожної морфеми виступає окремо:

青红皂白 1) синій + червоний + чорний + білий; 2) правда й кривда;

生老病死 1) родитися + старий + хвороба + померати; 2) земне життя;

魑魅魍魎 1) злий дух + нечиста сила; 2) нечисть [8, с.194–199].

Сян Гуанджун (向光忠) на відміну від Фу Хуайчін (符淮青) розглядає значення ченюй лише у ракурсі єдиної цілісної структури, виділяючи шість груп (не називаючи їх). Автор також зазначає, що ретельний підбір та розумне комбінування складових елементів у поєднанні з лаконічністю є головною ознакою ченюй.

1. До складу ченюй входять синоніми, за допомогою яких підкреслюється і підсилюється значення:

丰功伟绩 1) великий + подвиг + великий + подвиг; 2) велика заслуга; видатні подвиги;

养精蓄锐 1) ростити + екстракт + накопичувати + бойовий дух; 2) набиратися сил; накопичувати сили.

2. До складу ченюй входять подібні за структурою елементи, які взаємодоповнюють один одного:

唇亡齿寒 1) губа + загубитися + зуб + холодний; 2) втратити прикриття і опинитися під ударом; втративши підтримку, підвести себе під удар;

众志成城 1) натовп + прагнення + досягнення + місто; 2) прагнення колективу – велика сила; єднання міста перемагає.

3. Використання у складі ченюй антонімів надає виразний відтінок:

舍近求远 1) відмовлятися + близько + прагнути + далеко; 2) відмовлятися від того, що під рукою і гнатися за тим, що далеко; від добра – добра не шукають.

4. До складу ченюй входять елементи, поєднання значення яких є абсурдним, але разом з тим таке поєднання мимовільно змушує замислитися:

不翼而飞 1) не + крило + і + літати; 2) загубитися; безслідно зникнути; пропасти безвісти; літати без крил; швидко поширюватися;

大智若愚 1) великий + розумний + ніби + дурний; 2) дійсно розумний завжди скромний; великий розум як зазвичай вирізняється і скромністю і простотою.

5. Ченюй, які містять в собі порівняння зі справжніми явищами і властивостями відрізняються яскравою образністю:

寥若晨星 1) рідкісний + ніби + ранок + зірка; 2) такі ж рідкісні, як зірки на ранковому небосхилі; рідкісний, малочисельний;

浮光掠影 1) плавати + промінь + промайнути + тінь; 2) поверхове враження; поверхово.

6. Опис загальних явищ, що має глибокий філософський підтекст:

塞翁失马 1) вежа + старець + втратити + кінь; 2) не було б щастя, так нещастя допомогло;

刻舟求劍 1) різати + човен + прагнути + меч; 2) шукати в річці меч по зарубці, що була зроблена на човні при його падінні в річку; багато впертості і ніякої логіки; суб'єктивність доведена до абсурду; нерозумна впертість [9, с. 28–47].

Фу Хуайчін (符淮青) значення ченюй розглядає на двох рівнях, а саме значення морфемного складу і цілісне значення ченюй. Відповідно у значенні морфемного складу автор виділяє дві категорії.

До першої категорії належать ченюй, що складаються з морфем значення яких є загальноновживаним в сучасній китайській мові, наприклад:

说长道短 1) говорити + довгий + дорога + короткий; 2) необґрунтовані розмови; балаканина;

粗心大意 1) товстий + серце + великий + значення; 2) неухважність; недбалість;

打草惊蛇 1) бити + трава + лякати + змія; 2) діяти необдуманно – сполохати ворога;

三言两语 1) 3 + слово + 2 + мова; 2) в декількох словах.

До другої категорії належать ченюй, що складаються з морфем серед яких є застарілі слова. Прикладом можуть слугувати такі фраземи.

恬不知耻 1) спокійно + не + знати + сором (у цьому ченюй використовується архаїчне значення морфем **恬** – **安然** (спокійно), що в сучасній китайській мові має загальноновживане значення „як нічого й не було”); 2) померти від сорому

汗流浹背 1) піт + текти + змокнути + спина (у сучасній китайській мові архаїзм **浹** (змокнути) не вживається); 2) обливатися потом

无稽之谈 1) не + залік + і + говорити (у цьому ченюй використовується архаїчне значення морфем **稽** – **考查** (залік), що у сучасній китайській мові має загальноновживане значення „контролювати”); 2) окомилування; побрехеньки.

Автор наголошує на тому, що розуміння значення кожної морфем ченюй неодмінно сприяє усвідомленню його цілісного значення.

Серед цілісного значення ченюй Фу Хуайчін (符淮青) виділяє три категорії.

До першої категорії належать ченюй, в яких поєднання значення кожної морфем дає цілісне значення ченюй, наприклад:

汗流浹背 1) піт + текти + змокнути + спина; 2) обливатися потом;

无稽之谈 1) не + залік + і + говорити; 2) окомилування; побрехеньки.

До другої категорії належать ченюй, в яких поєднання значення морфем не мотивує цілісного значення ченюй. Зв'язок між цілісним значенням ченюй і морфемним значенням був зумовлений звичаєм і є загальноприйнятим. Наприклад:

高山流水 (високий + гора + текти + вода) має значення „близька людина”, цей ченюй з'явився з твору ”列子。汤问”;

石破天惊 (камінь + розбитися + небо + турбувати) – чудовий; джерело творення даного ченюй є твір ”李凭箜篌引”.

До третьої категорії належать ченюй, що мають метафоричне значення, наприклад:

水落石出 (вода + падати + камінь + виходити); джерелом творення цього ченюй є рядок з твору під назвою “后赤壁赋”, в якому змальовано природу: “山高月小, 水落石出” („Гора висока – місяць маленький, вода спала – вийшов камінь”). У подальшому використанні з'являється метафоричне значення – виявилось справжнє положення речей;

吹毛求疵 (дути + шерсть + намагатися/знайти + недолік); утворений з таких

рядків твору “*纬非子·大體*”: “*不吹毛而求小疵*” („не дме на шерсть, а намагається знайти малий недолік”). Метафоричне значення – бути прискіпливим, намагатися знаходити в людях недоліки [8, с. 200–208].

Стосовно семантичної структури ченюй Сун Вейджан вважає, що складна семантична структура ченюй охоплює три види значення, які мають багаторівневий взаємозв'язок, а саме: поверхнєве значення (значення кожної морфеми окремо), етимологічне значення (метафоричне значення, яке буде вжите в першоджерелі), дійсне значення (метафоричне значення, яке вживається у наш час). Наприклад: “*猫鼠同眠*” – поверхнєве значення: “кіт і миша сплять разом”; етимологічне значення випливає з рядків твору “*心唐書·无行志*”: “Рік першого дракона північного вітру, дванадцятий місяць. Кіт і миша живуть разом в окрузі Луо. Миша ховається, як крадій. Хоча службовий обов'язок kota – битва з гризунами, але він навпаки, разом з мишею, очолив крадіїв, кинув посаду, став зрадником”. Дійсне значення ченюй: хранителі закону і порушники закону стали продажними (перетворилися на паскудство). Автор зазначає, що етимологічне і дійсне значення переважно однакові [7, с. 137–142].

Сян Гуанджун (*向光忠*) виділяє багатозначні, синонімічні та антонімічні взаємозв'язки цілісних значень окремих ченюй, хоча зазначає, що ці зв'язки легко змінні та не досить чіткі.

1. Багатозначні ченюй:

盘根错节 1) тарілка/обвивати + корінь/основа + помилка/невірно + коліно/сустав/підрозділ/цнотливість; 2.1) основа лісу, насправді, тарілка – невірно; абсурд; 2.2) речі і явища є повністю хибними і заплутаними; 2.3) обставини складні і заплутані, важко знайти рішення; 2.4) сили, що мають насправді глибоке коріння – знищити нелегко.

2. Синонімічні зв'язки:

一举两得 1) один + підняти + два + отримувати; 2) одним вистрілом убити двох зайців;

一箭双雕 1) один + стріла + пара + скульптура; 2) одним вистрілом убити двох зайців;

视而不见 1) дивитися + і + не + бачити; 2) дивитися і не бачити; закривати очі на...; ставитися з повною байдужістю;

视若无睹 1) дивитися + ніби + не + бачити; 2) дивитися і не бачити; закривати очі на...; ставитися з повною байдужістю;

熟视无睹 1) зріти + дивитися + не + бачити; 2) дивитися і не бачити; пройти повз.

3. Антонімічні зв'язки:

畅所欲言 1) вільний + місце + бажати + слово; 2) вільно/відверто висловлюватися; вільний вираз думок; вільно говорити те, що лежить на душі;

守口如瓶 1) захищати + рот + ніби + пляшка; 2) строго зберігати таємницю; німий, як риба; тримати язик за зубами;

门庭若市 1) двері + двір + ніби + місто; 2) в домі повно гостей/людей;

门可罗雀 1) двері + може + ну + стрибати від радощів; 2) гостей, як кіт наплавав; мало хто приходить до кого [9, с. 58–92].

Оскільки фразеологізми є досить неоднорідною сферою, важко говорити про єдині особливості семантики всього класу. Проте для окремих типів фразеологізмів

можна виділити специфічні семантичні характеристики. Так, для ченой поряд із структурною оформленістю, семантичною злитістю, функціональною цілісністю, належністю до певного першоджерела характерні двоморфемна та чотириморфемна семантичні структури взаємозв'язків значень серед морфем, наявність поверхневого, етимологічного та дійсного значень. Подальші дослідження у цьому напрямі мають великі перспективи, оскільки дають можливість глибше проникнути, краще зрозуміти закономірності й особливості, повніше вивчити й осмислити своєрідність ченой у китайській мові.

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М., 1955.
2. Горелов В. И. Лексикология китайского языка / В. И. Горелов. – М., 1984.
3. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова / М. Я. Плющ. – К., 2000.
4. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М., 1985.
5. 汉俄词典。 – 北京, 1990.
6. 汉语成语大词典。 – 北京, 2002.
7. 孙维张。汉语熟语学。 – 吉林, 1989.
8. 符淮青。现代汉语词汇。 – 北京, 1985.
9. 向光忠。现代汉语知识丛书。 – 湖北, 1985.

SEMANTIC SSTRUCTURE OF CHENGYU AND THEIR PLACE IN PHRASEOLOGICAL SYSTEM OF CHINESE

Natalia KULYGINA

*Taras Shevchenko Kyiv National University,
Volodymyrska str., 60; 01033, Kyiv, Ukraine,
tel.: (38063) 2605186*

Investigation present view in relation to the semantic structure of chengyu and their place in phraseological system of Chinese.

Key words: meaning, semantics, phraseological unit.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2007
Прийнята до друку 03.03.2008